

В. Н. Каразін у пам'ятниках та пам'ятних місцях Харкова

Особистість Василя Назаровича Каразіна (1773–1842) має особливе значення для Харкова та Слобожанщини. «Український Ломоносов» [14, с. 3], науковець та громадський діяч, він найбільше уславився як просвітитель, ставши «головним винуватцем» [1, с. 6] відкриття Харківського університету. Ця подія стала переломною в історії міста, зробила його значним науковим і культурним центром. Життя В. Н. Каразіна було нерозривно пов'язане із Слобідською Україною та її головним містом. Тут збереглося чимало матеріальних пам'яток та пам'ятних місць, які, тим чи іншим чином, пов'язані з постаттю засновника Харківського університету.

В. Н. Каразін народився 30 січня 1773 року в селі Кручик Богодухівського повіту Слобідсько-Української губернії (нині – Богодухівського району Харківської області) в родині Н. О. Каразіна зі стародавнього дворянського роду Караджи та дочки сотника Харківського полку В. Я. Ковалевської. Перші роки життя провів у родинному маєтку. На становлення його особистості великий вплив мав Г. С. Сковорода, який був у дружніх стосунках із батьками майбутнього науковця [2, с. 59], а, за свідченнями окремих біографів [див., наприклад, 7, с. 13, та ін.], міг бути навіть домашнім вихователем у родині Каразіних; саме завдяки мандрівному філософу у В. Н. Каразіна прокинулося прагнення до знань та самовдосконалення.

Освіту хлопець розпочав у приватному пансіоні Х. І. Філдінга в Кременчуці. З 1783 р. він навчався в харківському приватному пансіоні І. П. Шульца (детальних відомостей про цей навчальний заклад не збереглося; відомо лише, що він існував з 1780 по 1790 рік) [9, с. 114–115]. З десятирічного віку його було зараховано до Кірасирського полку, а в 1791 р. внесено до списку лейб-гвардії Семенівського полку. Живучи в Петербурзі, В. Н. Каразін відвідував лекції в Гірничому корпусі, де опановував математику та науки природничого циклу, оволодів латиною, німецькою та французькою мовами [3, с. 52].

Перебування у столичному середовищі мало великий вплив на юнака. Він став усе більше цікавитися суспільно-політичними питаннями, вдався до трирічної подорожі Україною та Росією (1792–1795 рр.), намагаючись розібратися в громадських справах, а згодом у власному маєтку спробував

реформувати існуючу систему управління селянським господарством, заснувавши Сільську думу [14, с. 7–8].

У 1796 р., після приходу до влади імператора Павла I, В. Н. Каразін, який де-юре перебував у реєстрі Семенівського полку, був зобов'язаний прибути до місця служби. Молодий дворянин проігнорував цей наказ, а через деякий час вирішив покинути Батьківщину [3, с. 754]. Спроба виявилася невдалою, проте втікач був прийнятий особисто імператором Павлом I, а після бесіди одержав призначення до державного казначейства та розпочав державну кар'єру [1, с. 4].

В. Н. Каразін продовжив підйом по державних сходах і надалі, на початку правління Олександра I, долучившись насамперед до розвитку освітньої сфери. В. Н. Каразіна було призначено «главным правителем дел» комісії училищ при новоствореному Міністерстві народної освіти. За його безпосередньої участі були підготовлені «Предварительные правила народного просвещения», а «Общий план гимназий» склав він особисто [3, с. 58].

Не меншу активність В. Н. Каразін виявив і в галузі реформування вищої, передусім університетської, освіти. Він чудово розумів, які великі перспективи для суспільства відкриває створення університету: «Сие заведение, примерное в своем роде, от которого пользу можно только предвидеть, а не исчислить: столько она велика и важна» [6, с. 619]. Тому, коли в нього з'явився шанс перетворити головне місто Слобідської України на університетський центр, він доклав усіх зусиль, щоб утілити цей грандіозний план у життя. За вельми стислий термін В. Н. Каразін домігся підписання імператором Указу про відкриття Харківського університету, виступив автором «Предначертания о Харьковском университете» – документу, який став наріжним каменем у розбудові цього вищого навчального закладу, особисто очолив роботу з підготовки до відкриття університету [докладніше див., наприклад, 1; 3, с. 138–152; 8 та ін.].

В. Н. Каразін домігся, аби університетові було виділено казенну споруду в центрі Харкова, у якій до цього розміщувалися губернатор і віце-губернатор. Це був перший у місті великий комплекс цивільних будівель в стилі раннього класицизму, що зводився протягом 1767–1777 рр. за проектом М. Тихменева (будівництвом керували архітектори І. Вільянов та П. Ярославський). Вулиця, на якій знаходилися ці будівлі, від 1805 р. носить назву «Університетська» [16, с. 325]. Університет розміщувався в цій споруді півтора століття, поки в 1963 р. не переїхав у нові приміщення

(сучасна адреса головного корпусу – пл. Свободи, 4). Нині в старих університетських корпусах по вул. Університетській, 16 розмістилася Українська інженерно-педагогічна академія [11, с. 42].

До університету, згідно проекту В. Н. Каразіна, мали увійти бібліотека, ботанічний сад, друкарня та інші підрозділи, тож просвітник доклав чимало зусиль для організації цих відділів. Завдяки йому розпочалося формування університетських бібліотечних фондів. Перша партія книг у кількості 3219 екземплярів була придбана В. Н. Каразіним у Петербурзі. Протягом усього життя він дарував бібліотеці цінні видання, презентував до фондів рукописи, історичні документи тощо [17, с. 2–3]. Дбав він і про книгозбірні інших навчальних закладів. Коли восени 1805 р. в Харкові було відкрито першу гімназію, просвітник передав гімназичній бібліотеці низку видань [17, с. 2–3]. Нині каразінські книги зберігаються у фондах Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (відділ книжкових пам'яток, цінних видань та рукописів знаходиться по вул. Університетській, 23) та Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (пров. Короленка, 18).

За активної участі В. Н. Каразіна ще до відкриття університету був закладений ботанічний сад площею 450 кв. саженей. У 1804 р. мешканці Харкова передали для ботанічного саду 28 десятин землі по вул. Сумській. На відведених землях були розбиті верхній, або англійський, сад (нині його територія розділена між міським садом ім. Т. Г. Шевченка та Зоологічним парком) та нижній, власне ботанічний сад (сучасна адреса – вул. Клочківська, 52) [11, с. 78]. Уже в 1805 р. колекція саду налічувала понад 1 тис. різних рослин [3, с. 147].

За задумом В. Н. Каразіна, при університеті мала функціонувати школа ремесел та рукоділля, адже, на його переконання, у стінах новоствореного навчального закладу студенти повинні були опановувати окремі види практичних мистецтв. Для здійснення цього плану він запросив до Харкова художників із-за кордону та ремісників із Петербурга, які мали дбати про художню освіту студентів [10, с. 141]. Окрім цього, В. Н. Каразін за 5 тис. карбованців придбав у Ф. П. Аделунга колекцію художніх творів для університету. Зібрання налічувало 2477 екземплярів (у т. ч. 1297 гравюр і 59 акварельних малюнків, оригінали творів італійських, німецьких, голландських граверів XVI ст., а також французьких і англійських майстрів XVI–XVIII ст.). Ця колекція стала першою в Україні художньою збіркою,

яка була придбана державною установою та мала суспільне значення. Згодом вона стала основою для формування Харківського художнього музею (сучасна адреса – вул. Раднаркомівська, 5) [15, с. 34].

В. Н. Каразіну не вдалося довести розпочату ним справу до кінця – 18 червня 1804 року він був звинувачений у нецільовому використанні університетських коштів та відсторонений від подальших клопотів у цій справі [14, с. 38]. Відхід від державних справ змусив В. Н. Каразіна повернутися до рідного Кручика, з яким були пов'язані останні чотири десятиліття його життя. Жага пізнання, інтерес до рідного краю, намагання реорганізувати управління маєтком та модернізувати господарство, а також виняткові здібності до висунення гіпотез, бажання перевіряти їх на практиці, блискучі якості експериментатора зрештою підштовхнули його до ведення активної науково-дослідницької діяльності, якою він займався аж до самої смерті у 1842 р. [3, с. 120]. Окрім того, у міру своїх можливостей, В. Н. Каразін продовжував вести громадську діяльність. Це підтверджують документи, які відклалися у фондах Державного архіву Харківської області (вул. Мироносицька, 41). Серед них – «Секретное дело о статском советнике В. Н. Каразине» (1821), листи В. Н. Каразіна до слобідсько-українських губернаторів В. Г. Муратова, П. І. Трубецького тощо [5]. Викликає інтерес звернення В. Н. Каразіна до слобідсько-українського губернатора, датоване 19 лютого 1827 року. У цьому зверненні В. Н. Каразін, розуміючи користь і важливість розвитку науки, акцентує увагу на необхідності вивчення археологічних пам'яток, які збереглися на території Слобідської України [13, с. 131–132].

В. Н. Каразін помер 4 листопада 1842 року в Миколаєві, де й був похований. Але пам'ять про людину, яка докорінним чином змінила історію Харкова, не стерлася з пам'яті городян. Його заслуги були визнані як місцевою та державною владою, так і харківською громадою. Ще наприкінці 1860-х років була висловлена ідея щодо необхідності встановлення пам'ятника В. Н. Каразіну в Харкові. У 1892 р. (у п'ятдесяті річницю смерті просвітителя) було оголошено конкурс проектів, на який свої роботи подали О. М. Бекетов (1862–1941), М. І. Мікешин (1835–1896), М. М. Каразін (1842–1908), І. І. Андреолетті (1869–1912(?)). Зрештою в 1903 р. комітет для спорудження пам'ятника В. Н. Каразіну схвалив проект І. І. Андреолетті. Його урочисте відкриття (хронологічно другого в місті після пам'ятника О. С. Пушкіну) відбулося 20 червня 1907 року. Спершу він був установлений на університетських землях, у міському саду

(нині – сад ім. Т. Г. Шевченка), згодом кілька разів змінював місце свого розташування і, зрештою, у 2004 р. був перенесений до центрального входу головного корпусу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [4, с. 225].

У 1894 р. Кроянська вулиця у Харкові, яка вела до університетських корпусів, була перейменована на Каразінську. З 1954 р. ця вулиця у центральній частині Харкова носить ім'я В. Н. Каразіна [16, с. 121].

Уже в наші дні заслуги В. Н. Каразіна були офіційно визнані на державному рівні, свідченням чого стало присвоєння його імені Харківському університетові в 1999 р. за проханням університетської громадськості. На пошану науковця було відкрито кілька меморіальних дошок, у тому числі – на будівлі головного корпусу університету. У 2003 р. на батьківщині В. Н. Каразіна, у селі Кручик Богодухівського району Харківської області, було встановлено пам'ятник просвітителю. Частину коштів для здійснення цього проекту перерахували студенти, викладачі та співробітники Харківського університету [4, с. 225]. Матеріали, що відображують основні події життя та діяльності В. Н. Каразіна, зберігаються в Музею історії Харківського національного університету. У 2010 р. було засновано головну нагороду університету – медаль імені В. Н. Каразіна.

У 2013 р. до 240-ї річниці від дня народження В. Н. Каразіна [12] співробітниками Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна був розроблений пішохідний екскурсійний маршрут по Харкову «В. Н. Каразін у пам'ятниках та пам'ятних місцях». Він об'єднав усі вищезгадані пам'ятки та пам'ятні місця, пов'язані з життям та діяльністю В. Н. Каразіна в Харкові, у цілісну систему. Маршрут витримав успішну апробацію в ході V Міжнародної осінньої студентської школи «Історико-культурне надбання Єврорегіону “Слобожанщина”».

Сподіваємось, що функціонування екскурсійного маршруту в міському просторі дозволить мешканцям та гостям Харкова докладніше познайомитися з історією міста та більше дізнатися про життя В. Н. Каразіна – людини, яка своєю патріотичною діяльністю докорінно змінила вектор розвитку найбільшого міста на Сході України.

Література

1. Багалей Д. И. Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина / Д. И. Багалей. — Х. : Тип. Адольфа Дарре, 1893. — 31 с.

2. Березюк Н. М. Достойные своего рода : (К семейному портрету Каразиных) / Н. М. Березюк // Університети=Universitates. Наука та просвіта. — 2003. — №1. — С. 58–68.
3. Бolečух А. Г. Василь Назарович Каразін (1773–1842) / А. Г. Бolečух, С. М. Куделко, А. В. Хрідочкін. — Х. : Вид-во «Авто-Енергія», 2005. — 348 с.
4. Дешко Л. Я памятник себе воздвиг нерукотворный / Л. Дешко // Василий Каразин : живот и дейност : [сборник] / съст. М. Станчев, А. Запрянова, Л. Георгиев, П. Чолов [и др.]. — София : Акад. Изд-во «Марин Дринов», 2005. — С. 219–228.
5. Засновнику Харківського університету присвячується (до 240-річчя з дня народження В. Н. Каразіна). Каталог виставки / ред. Л. М. Юдіна ; уклад. О. Сафонова, О. Вовк. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 60 с.
6. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. — Х. : В Университетской типографии, 1910. — XIX, 927 с.
7. Лавріненко Ю. Василь Каразин : архітект відродження (Матеріали і думки до 200-ліття з дня народження (1773—1973)) / Ю. Лавріненко. — Мюнхен : Сучасність, 1975. — 191 с.
8. Лапина М. С. В. Н. Каразин и «дело ремесленников» (об истоках развития торгово-промышленного Харькова, его культуры и благоустройства) / М. С. Лапина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2013. — № 1050 : Сер. «Історія». — Вип. 46. — С. 115–132.
9. Лапина М. С. Обретение новой родины (из истории рода Караджи – Каразиных) / М. С. Лапина. — Х. : [б.и.], 2008. — 160 с.
10. Павлова О. Г. В. Н. Каразін та розвиток художньої освіти у Харкові у першій половині XIX ст. / О. Г. Павлова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. — 1998. — Вип. 3. — С. 140–144.
11. Плотицер Е. А. Слово о родном городе / Е. А. Плотицер. — Х. : Золотые страницы, 2009. — 200 с.
12. Про відзначення 240-річчя з дня народження Василя Каразіна : Постанова Верховної Ради України від 16 травня 2013 р., № 260-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/260-vii>. — Доступ – 31.05.2013 р. — Назва з екрана.
13. Сафонова О. В. Ім'я в архівних документах (до 240-річчя від дня народження засновника Харківського університету Василя Каразіна) / О. В. Сафонова // Архіви України. — 2013. — №4. — С. 126–136.
14. Слюсарский А. Г. В. Н. Каразин. Его научная и общественная деятельность / А. Г. Слюсарский. — Х. : Изд-во ХГУ, 1955. — 158 с.

15. Титарь В. П. К вопросу о коллекции Ф. Аделунга и «художниках», при-
сланных В. Н. Каразиным в Харьковский университет / В. П. Титарь // Харьков-
ский исторический альманах. — 2004. — Осень–зима. — С. 32–37.

16. Харьков : справочник по названиям : 7000 улиц, площадей, скверов,
районов... / сост. : Е. Н. Дмитриева, Е. В. Дьякова, Н. М. Харченко ; под общ. ред.
С. М. Куделко. — Х. : Изд-во «САГА», 2011. — 432 с.

17. Я смело могу стать перед судом потомков... / Предисловие Е. Узбек,
В. Грамма, Н. Белякова, В. Свич. — Х. : Майдан, 2004. — 452 с.

Е. С. Марченко, И. В. Калиниченко

Алексей Ветухов: судьба на изломе эпох

В Музее истории Харьковского национального университета имени
В. Н. Каразина хранятся документы воспитанника университета, филолога
Алексея Васильевича Ветухова. Солидный фонд составляют более двух де-
сятков папок, и в каждой – поистине бесценные для музейщика и ученого
материалы [1].

Алексей Ветухов родился 15 (27) марта 1869 г. в с. Терновая Волчан-
ского уезда Харьковской губернии в семье протоирея Василия Михайло-
вича Ветухова. И по отцовской, и по материнской линии его дедами и пра-
дедами были священнослужители. С юного возраста его окружали люди,
для которых главными жизненными принципами были любовь к Отчизне
и сострадание к ближнему.

Алексей с золотой медалью окончил 2-ю харьковскую мужскую гим-
назию и поступил на историко-филологический факультет императорско-
го Харьковского университета.

А. Ветухов был одним из последних учеников выдающегося филолога
профессора А. А. Потебни. Его кандидатское сочинение «Народные колы-
бельные песни» по рекомендации проф. Н. Ф. Сумцова было напечатано
в журнале «Этнографическое обозрение», а чуть позже вышло отдельным
изданием (Х., 1892). В 1892 г. он окончил университет и более 40 лет ра-
ботал на ниве просвещения. Сначала преподавал русский язык в старших
классах своей родной гимназии, а с 1893 г. — в начальных классах Харьков-
ского коммерческого училища, и одновременно с этим он был секретарем
педагогического комитета и библиотекарем училища. Он жертвовал в би-
блиотеку собственные книги, внес плату за обучение одного из наиболее
успевающих в родном языке учеников из бедной семьи, а позднее – стоял